

Побудова підручника струнка і логічна: мова і мовлення — текст — речення — слово — звуки і букви. Але, можливо, така логіка справді перевершує можливість учнів семирічного віку? Семирічна дитина сильна своєю інтуїцією: адже вона зовсім нещодавно практично опанувала (без жодних пояснень) рідну мову: навчилася говорити, дотримуючись правил, прийнятих у тому середовищі, в якому перебуває. Навчаючи дитину говорити, жодна мати не дає ніяких теоретичних відомостей, а результати — найліпші. Наслідуючи мовлення оточуючих, діти навчаються виділяти предмети за певними ознаками і легко запам'ятовують назви досить складних понять. Важко дітям тільки тоді, коли вони ще не чітко розуміють, за якими ознаками об'єднувати певні поняття. Так, на прохання поставити питання до слова мама, діти пропонують — чи я? замість очікуваного що з р о б и л а? — прийшла. Але почувши зразок граматичного питання до підмета, діти вже не помиляються. У понятті ж про текст дуже важко визначити ознаки, за якими текст можна відрізнити від «не тексту»: це надто широке поняття, надто загальні. Багато праці вимагає засвоєння понять «зачини», «кінцівка» — вони дуже різноманітні і їх важко дитині об'єднати в групу. Чи виправдані такі зусилля семилітніх другокласників, чи так вже це необхідно для опанування мови? І чи не занадто різко протистоїть таке дещо педантичне в и в ч е н н я рідної мови з препаративним на безліч складових елементів попередньому досвіду опанування мови наслідувальним шляхом, шляхом підсвідомого аналізу і синтезу?

Інша річ, що ці всі поняття про текст має знати учитель і керуватися цими знаннями: правильно будувати своє мовлення, до вправ добирати не розрізнені речення, а суцільні тексти. Тоді й діти переймуть манеру вчителя висловлюватися завершено, тим самим пропедевтично підготуються до оволодіння відомостями про текст у старших класах, де вони також є у програмі. Згадаймо: коли учитель сам любить писати каліграфічно, в нього неодмінно навчаються і діти; коли педагог виразно читає вірші, то й більшість дітей читає їх виразно — навіть у дошкільному віці, хоч не мають ці малюки аніякісінького уявлення про силу та гучність голосу, логічні наголоси, пониження і підвищення тону та паузи.

Тому думається, що мають рацію ті рецензенти, які пропонують зменшити кількість абстрактних понять і додати ігрового матеріалу для практичних операцій зі словом, реченням, щоб навчання не тільки давало поживу інтелектові дитини, а й дарувало радість творення, гри.

Проте, висловивши власну думку, аж ніяк не вважаю її істиною в остаточному підсумку. Хотілося б послухати думку читачів з цього приводу: як на погляд учителя-практика, чи потрібен розділ «Текст» у програмі 2 класу? Чи корисний він дітям і чи посильний? Просимо вас відгукнутися, поділитися своїми думками з цього приводу.

Підручник «Українська мова» для 2 класу тепер відшліфовується авторами у зв'язку з зауваженнями, висловленими під час обговорення. Таким чином, скоро матимемо стабільний підручник для навчання другокласників української мови, так само, як і читання «Читанка» для 2 класу чотирирічної початкової школи авторів Н. Ф. Скрипченко і О. Я. Савченко також схвалена як стабільний підручник і також відзначена премією). А вдалий підручник — запорука ефективного навчання. Тож нехай тривкими і глибокими будуть знання наших учнів.

І. НІЗЕЛЬСЬКА

ДЖЕРЕЛЬЦЕ

ВІД УРОКУ ДО УРОКУ

ЖОВТИЙ ЛИСТ ПІД НОГИ ПАДА

Подивіться уважно довкола: вже брами літа замикає осінь. Де її сліди? Задощило, заклопало. Осінні дощі відрізняються від літніх. Осінній — моросить: безперестанку сиплеться маленькими крапельками на землю день, два, три, тиждень. Туманами сивіють ставки, озера, річки. Повіяли холодні вітри. Яка причина осіннього похолодання? Влітку сонце високо піднімалося в небі, дні були довгими. Тому земля діставала багато тепла. Тепер сонце вже не так високоходить по небосхилу, все частіше ховається за сірі дощові хмари, дні стали коротшими. На землю потрапляє менше тепла. Знизилась температура повітря, води, ґрунту. Днями перших заморозків у природі закінчується літнє життя і починається осіннє.

Як відомо, Земля оточена повітряною оболонкою — атмосферою, яка має кілька шарів: тропосферу, стратосферу, мезосферу, термосферу, екзосферу. У нижньому — тропосфері — утворюються хмари, народжуються грози, зливи та снігопади. Коли небо безхмарне, то з поверхні землі воно здається блакитним, на вершині високої гори небо синє, ще вище — фіолетово-синє, а в космосі — чорне, бо там немає повітря.

Повітря захищає землю від надмірного нагрівання вдень та переохолодження вночі. Ним дихають рослини, тварини, люди. Якщо без їжі людина може прожити 5 тижнів, без води — 5 днів, то без повітря — лише 2 хв.

Рухаючись, повітря утворює вітер. Швидкість і напрям його впливають на все живе на землі, в тому числі і на здоров'я людини. Приміром, сильний західний вітер, який переміщує багато вологи, погіршує стан людей з хворими легенями і дихальними шляхами, східний — може викликати головний біль і серцеву недостатність, південний — прискорює кровообіг, північний — підвищує кров'яний тиск.

Дуже низька і дуже висока температура повітря (а також води, ґрунту) небезпечна для рослин, тварин, людини.

Найнижчу температуру повітря на Землі (—89,2°C) за всю історію метеорологічних спостережень було зареєстровано 21 липня 1986 р. на радянській антарктичній станції Восток. Найтепліше місце в нашій країні — Термез (найпівденніший населений пункт Узбекистану). Там було зафіксовано температуру повітря +49,6°C, що лише на 8,2°C менше від абсолютного максимуму нашої планети.

Цікава історія винаходу термометра. Думка про можливість використання для вимірювання температури теплового розширення тіл виникла тільки в кінці XVI ст. Прообразом сучасного термометра був термоскоп (від грецьких слів «термо» — тепло, «скопео» — спостерігати) видатного італійського вченого Галілея. Цей прилад являв собою невелику скляну кульку з припаяною до неї скляною трубкою. За цим зразком у 1714 р. голландський складув Д. Фаренгейт виготовив перший практично придатний ртутний термометр, в якому за початок відліку — 0° — було прийнято температуру суміші льоду, води і солі, а нормальну температуру людського тіла — за 100°; відстань між цими значеннями поділено на 100 рівних частин.

Близько 1740 р. французький фізик Р. Реомюр запропонував спиртовий термометр з постійними точками танення льоду (0°) і кипіння води (80°). Відстань на шкалі між цими точками він поділив на 80 частин.

Приблизно в цей же час шведський фізик А. Цельсій користувався ртутним термометром, де проміжок між точками танення льоду і кипіння води був поділений на 100 частин. Щоб уникнути від'ємних чисел при вимірюванні низьких температур, він узяв точку замерзання води за 100°, а кипіння — за 0°. Проте більш зручною виявилась шкала, на якій температуру танення льоду позначили 0°С, а температуру кипіння води +100°С. Таким термометром ми зараз і користуємось.

Не кожен, мабуть, знає, що добре відомий усім цвіркун — чудовий термометр. Щоб зрозуміти його повідомлення, необхідно полічити кількість сюрчиків за 15 секунд і додати 40. Одержаний результат відповідає показанням термометра за Фаренгейтом. Звичну для нас температуру в градусах за Цельським визначимо трохи складнішим шляхом: додамо не 40, а 8 і результат помножимо на 5/9. Показання цвіркуна досить точні. Чому? Бо ця комаха надзвичайно чутлива до температури навколишнього повітря і змінює ритм свого «співу», реагуючи на найменші її коливання.

А ще які сліди осені? Поява в повітрі легких крилатих насінин клена, сосни, берези, кульбаби, осоту, зміна кольору листя рослин.

«Сидить осінь на горбочку, вишиває лісові сорочку». Зверніть увагу, листя берези — світло-жовтого кольору, дуба — темно-жовтого, клена — жовто-червоного, а осики — червоного. Це — найпоширеніші кольори осені. Чому так трапилося? Природна зелена речовина — хлорофіл виробляється рослиною під дією сонячного тепла і світла. Восени сонячного тепла і світла меншає, виступають жовті або червоні барвники, які влітку були приховані. Коли осінь сонячна, але з холодними ночами, в листках нагромаджується цукор, що призводить до утворення червоної сполуки — антоціану. Ось чому за сухої сонячної морозної осені листя дерев набуває яскраво-червоного кольору.

Наче золоті пташенята, злітають з дерев листки. Найпізніше втрачають своє осіннє вбрання верба та осика. Підберіть із землі листочок, приміром, липи: один черешок, одна пластинка. А у горобини черешок один, а пластинок кілька. Такий листок називається, на відміну від липового, складним. А ще є голчастий (у сосни, ялини). Спробуйте під час прогулянки визначити, у якого дерева який листок (простий, складний чи голчастий).

А тепер послухайте байку.

Засперечалися Літо й Осінь — чиї квіти найгарніші?

— Мої квіти, — мовило Літо. Змахнуло сонячним капелюшком — і враз земля вкрилася волошками, материнкою, Іван-чаєм. З духмяної конюшини збирає солодкий сік бджола, ніжно визирають з трави зірочки гвоздики. Щедрі барви літа!

— Мої квіти не гірші, — сказала Осінь і повела багряним рукавом. Зацвіли верес, цикорій, гусячі лапки. Вдруге кульбаба і конюшина заблищали, мов зірочки. Особливо пишно розквітли хризантеми. Вони були найрізноманітніших кольорів і відтінків — від зеленувато-білих до темно-червоних.

Назвіть найпоширеніші осінні квіти поля і лісу своєї місцевості. Знайдіть серед них ті, які за кольором нагадують осіннє сонце, небо, опале листя, стиглі ягоди, наближення холодної зими.

Ясного тихого осіннього дня летить над землею, осідає на обличчя липуча павутина. На кінці кожної нитки — ледь помітний павучок. Він у такий спосіб може переміститися на десятки кілометрів. Так молоді павуки розселяються на нові місця.

Припинили концерт цвіркуни. З першими холодами гине більшість метеликів. Деякі ж забираються в щілини дерев, огорож, будинків і там зимують.

У теплі краї відлітають птахи: дрібні — великими зграями, качки — шеренгою, гуси — вервечкою, а журавлі — довжелезним кутом, або «ключем», як його часто називають у народі. Великі перелітні птахи найчастіше літають клином. Таке шикуння птахів (відносно ведучого) необхідне для того, щоб наступні за ватажком пернаті відчували якнайменший опір повітря. Багатьом із вас доводилося спостерігати переліт птахів, а чи задумувалися ви над тим, що в кожного виду своя «стеля» польоту? Вчені з'ясували: в середньому пернаті мандрівники летять на висоті 400 м і, як правило, не піднімаються вище 1000 м. А є такі, які мігрують на південь восени і весною повертаються пішки. Це дрозди — прекрасні бігуни.

А тепер поміркую, перевір, зроби.

1. Осінні загадки.

У садках, гаях блукає,

Жовті шати одягає.

Золотисту стелить постіль —

Жде сестрицю білу в гості. (Осінь)

Куди ступиш — всюди маєш,

Хоч не бачиш, а вживаєш.

Навколо нас в'ється,
А в руки не дається. (Вітер)
Без крил летить, без ніг біжить, без вогню
горить.

(Вітер, хмари, сонце)

З небокраню, з-за дїброви
Вийшли кралі чорноброві,
Принесли водиці жбан,
Полили колгоспний лан. (Хмари)

2. П р и к а з к и. Листя пада — листопад, пада
листя — падолист.

Осінь іде — дощі за собою веде.
Восени ложка води, а цебер багна.
В осінню пору — птиця з двору.
Осінь збирає, а зима з'їдає.

3. Н а р о д н и й к а л е н д а р. 18 вересня,
побачивши, що журавлі відлітають, люди крича-
ли: «Колесом дорога!»

Птахи тоді спускалися на землю, відкладали
політ, а значить і зима віддалялась.

29 жовтня стригли овець.

11 листопада казали: «На Федора Студита
стало холодно й сердито». Цього дня прилітали
не птахи — дошкульні зимові вітри.

А тепер завдання. Цей «календар» подано за
старим стилем. Він відстає від сучасного на
13 днів. Якщо маєте бажання самі поспостерігати
за природою, звірте прикмети наших прадідів,
потрудіться, полічіть.

Осінь, як й інша пора року, має свої прикмети.

Кілька днів підряд видно білі хмари — на
похолодання, темні і чорні — на дощ.

Грім у вересні — на теплу осінь.

Павутина стелиться по рослинах — до тепла.

Комарі з'явилися пізно восени — до м'якої
зими.

Якщо журавлі восени летять високо — осінь
буде тривалою.

4. Дві з половиною тисячі років тому грецький
мудрець Фалес визначив висоту однієї з єгипетсь-
ких пірамід за допомогою тіні. Він вибрав час,
коли його власна тінь дорівнювала його зросту,
і виміряв довжину тіні піраміди. Зрозуміло, що

в цей час висота піраміди теж дорівнювала
довжині своєї тіні.

Спробуйте використати цей спосіб для визна-
чення висоти дерева. Від чого залежить довжина
тіні? (Від висоти Сонця на небозводі: Сонце
високо — тінь коротка; низько — тінь довга; чим
вище Сонце на небозводі, тим більше воно
посилає на землю тепла, і навпаки).

5. Ще одне завдання — заповніть пропуски
в реченнях.

Температура повітря осіннього дня становила...
градусів. Увечері вона знизилася до... градусів. На
скільки градусів змінилася температура повітря?
(Числові показники визначте для своєї місцевос-
ті). Зробіть відповідний малюнок шкали термо-
метра. Навчіться розрізняти термометри: медич-
ний, кімнатний, надвірний, водяний. Яке признач-
чення кожного з цих термометрів? Чому при
підвищенні навколишньої температури ртуть чи
спирт піднімаються, а при зниженні опускаються?
На чому ґрунтується принцип дії термометра?
Навести приклади, які підтверджували б думку,
що від нагрівання рідини розширюються, а при
охолодженні — стискаються.

Підсумуйте осінні спостереження: Як протягом
осені змінювалися висота Сонця, тривалість дня,
температура повітря? Скільки було восени ясних
днів, хмарних, похмурих, з опадами? Напряж яких
вітрів переважав? Які відбулися зміни з рослина-
ми, у поведінці тварин? Яку участь ви брали
в осінніх роботах?

Розгляньте осінній пейзаж. За його допомогою
самостійно визначте характерні прикмети у неживій
та живій природі.

З. В. ДРУЗЬ,

викладач Криворізького педінституту

ПОЛИН — ТРАВА СТЕПОВА

Важко уявити собі степове роз-
долля без гіркого полину. Високе
літнє небо, випалена сонцем
трава. І наче горбочки — попе-
лясто-зелені кущики. Здається,
спека не бере їх. І справді, полин
не страждає від спраги. Білі
шовковисті ворсинки, які вкри-
вають стебла й листки, добре
відбивають сонячне проміння,
оберігають рослини від випаро-
вування. Їхні квіти маленькі,
жовті, зібрані в довгі вінікопо-
дібні суцвіття. Вони майже сухі.
Вітер шарпає рослини, окутуючи
їх хмарками жовтуватого пилку.
З його допомогою полин запи-
люється. Тільки один кущик мо-

же дати майже 100 тисяч дріб-
них насінин. Більшість їх гине в
несприятливих умовах. Та все ж
значна кількість проростає, на-
даючи степу того своєрідного
вигляду, який завжди вражає
мандрівника приреченістю і в
той же час нездоланим потягом
до життя.

Запах полину, смак його сте-
бел можна відчутти навіть на від-
стані в кілька метрів. Аромат
рослини сильний, густий, пряний.
На смак трава гірка, пекуча. Не-
має жодної трави, крім тирлича,
гіркішої за полин. Навіть якщо
його відвар розбавити водою в
пропорції 1:1000, то й тоді він
залишиться гірким. Ось що роз-
повідає легенда, яку запозичив

відомий російський поет Апол-
лон Майков з Волинського літо-
пису XIII ст.

Руські дружини Володимира
Мономаха зустрілися на ратному
полі з військом половців, яке
очолювали два хани — брати
Отрок і Сирчан. Кочівники були
розбиті і врятувалися втечею у
різні сторони. Один з братів,
Сирчан, подався в безкрайний
степ, Отрок втік на Кавказ. Через
деякий час Сирчан знову зібрав
військо і покликав на допомогу
брата. Але той не захотів повер-
татися у рідні степи. Тоді Сирчан
відправив йому пучок степового
полину. Вдихнувши знайомий з
дитинства запах, Отрок не вста-
яв і звелів сідлати коней.